

Kitap Eleştirileri

Popülist Akıl Üzerine

Ernesto Laclau (2007)

Çeviri: Nur Betül Çelik.

Ankara: Epos Yayınları. 279 sayfa.

Tezcan Durna

Halk kavramı belki de tanımlanması, kavramsallaştırılması ve elde tutulması en zor siyasal kategorilerden birisi olarak karşımızda durmaktadır. Bu tanımlanamazlık ve elde tutulamazlık, aslında aynı zamanda halk kavramını üretken ve kapsayıcı bir adlandırma haline de getirmektedir. Bununla beraber halk, modern kitle kavramı ile eş anlamlı olarak kullanıldığı andan itibaren korulan ve bu nedenle güvenilmeyen bir unsur olarak da görülmüştür. Zira kavram, ad olarak o kadar geniş ve kapsayıcı bir kategoridir ki, içine toplumsal alandaki tüm unsurları dahil edebilir. Bu kapsayıcılık, halk kavramını bir yandan hegemonik performansın bir göstergesi haline getirirken, diğer yandan totaliter bir dışlayıcılığın aracı olarak işlev görmesine neden olabilmektedir. Kapsayıcılık

halkın toplumsala içkin olan tüm heterojen unsurları değiştirmeden, dönüştürmeden içine alması ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Ancak halk çoğu zaman kendi kendine mobilize olmaktan yoksundur. Çoğu durumda bir halk hareketi bir lidere ihtiyaç duyar. İşin bu noktası, halkçı bir hareketin totaliter bir hal alma riskini ortaya çıkarmaktadır.

Ernesto Laclau'nun İngilizce orijinali 2005'te yayımlanan *On Populist Reason* başlıklı kitabı, 2007 yılı başlarında Nur Betül Çelik tarafından *Popülist Akıl Üzerine* adıyla Türkçe'ye çevrildi. Laclau, kitabının başlığından da anlaşılacağı üzere, siyaset kuramcılığı tarafından hep mesafe ile yaklaşılan popülizm kavramında içkin bir akıl ve üretken bir politiklik arama eğiliminde görünmektedir. Bu arayış, Laclau'nun "halk" kavramını toplumsal bir kategori olmak yerine politik bir kategori olarak değerlendirme anlayışından kaynağını almaktadır. Laclau bu kavrayışını temellendirmek için metnini sıkı bir örgüyle birbirine bağlamakta ve temelde üç kısma

ayırmaktadır. Kitabın her kesimi Laclau'yu amacına ulaştıran uğraklar olarak okunmalıdır. Zira Laclau, temel amacını “halkın/halklığın” bir soykütüğünü çıkarmak olarak tanımlamaktadır. Bu soykütük denemesi için Laclau, kalkış noktası olarak kitabın ilk kesiminde popülizme, halka/kitlelere olumsuz yaklaşan siyaset kuramcılarının argümanlarını irdelemektedir.

Laclau'nun tasnifini yaptığı popülizm literatüründe ilk uğrak noktası olarak seçtiği isim Margaret Canovan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu seçim tesadüfî değildir. Margaret Canovan'ın *Populism* başlıklı yol gösterici ve çığır açıcı kitabındaki popülizmler kategorisi Laclau'ya hem yol göstermekte, hem de kendi kavramsal araçlarını kurması ve kullanmasına fırsat tanımaktadır. Laclau, Canovan'ın yaptığı “tarımsal popülizmler” ve “politik popülizmler” ayrımının tutarlı bir ölçütten yoksun olduğunun altını çizerek, aslında bu itirazdan yola çıkarak kendi popülizm tanımına içkin olan “tüm popüler talepler politiktir” önermesine ulaşmak için önemli bir adım atmaktadır. Laclau, Canovan'ın aslında bir popülizmler tasnifi yapmaktan ziyade, “popülizm teriminin kullanımlarını yöneten dilbilimsel dağılımların bir haritasını çıkarma” girişiminde bulunduğuna işaret etmektedir (18). Böylece Laclau'ya göre başta Canovan olmak üzere popülizm literatürü, ortaya çıkmış popülizmlerin/popülist hareketlerin bir dökümü olmanın ötesine geçememektedir. Oysa Laclau'nun amacı siyasal bir proje olarak “halkın inşası”dır.

Laclau'nun kitabının ilk kesiminde serimlediği popülizm literatürünün içindeki özellikle Gustave Le Bon, Gabriel Tarde ve Hypolite Taine'in entelektüel üretimleri önemli bir yer tutmaktadır. Bunların önemi, Laclau'ya kavramsal araçlarını geliştirirken sundukları fırsatlardan kaynaklanmaktadır. Kendi popülizm tanımına ulaşmaya çalışırken Laclau, söz konusu düşünürlerin entelektüel üretimlerinin popülizmi aşığılayan önyargılarına işaret ederek ilerlemektedir. Bu önyargıların tam da önyargı olduğu noktasından hareket ederek, popülizmin siyasal bir strateji olarak ne kadar üretken, kapsayıcı, heterojen ve dolayısıyla özgürleşimci bir hareket olduğunu vurgulamaya girişmektedir. Laclau'nun popülizm literatürü içindeki entelektüel performanslara getirdiği eleştiriler, ona kendi kavramsal araçlarını geliştirme fırsatı verdiği için kitap açısından önemli bir yer işgal etmektedir. Laclau bu eleştirileri sayesinde, popülizme bir tanım getirme çabasının ötesine geçerek “halklığın” bir soykütüğünü yapma yoluna gitmektedir.

Laclau'nun kitabının “halkın inşası ve boşluğun söylemsel üretimi” merkezi temalarını içeren ikinci kesimi kitabın belki de en kuramsal, en zor okunan/anlaşılan ve asıl siyasal projesinin kurulduğu bölüm olarak tanımlanabilir. Bu bölümde Laclau, esas itibarıyla “halk” adlandırmasının “dilbilimsel-psikanalitik” çözümlemesine girişmekte, bu adlandırmanın kavramsal “boşluk”un içinin doldurulması girişimi olduğunu vurgulamaktadır. Laclau “halkın söylemsel üretimi”ni aynı zamanda boşluğun söylemsel

üretimi olarak kavramsallaştırmaktadır. Lac-lau'ya göre halk kavramsal bir matris olarak bir boş gösteren biçiminde tanımlandığı an-dan itibaren, toplumsal uzamdaki tüm fark-lılıklar ve tikellikler bu boş gösterenin içine neyse o olarak girebilmekte ve hareketin he-gemonik performansının bir parçası olabil-mektedirler.

Laclau bu bölümde uzun uzun boş bir gösterenin halkın doğuşu açısından ne ka-dar merkezi bir yeri olduğunu anlatmakta-dır. Zira ona göre boş bir gösterenle özdeş-leşme bir “halk”ın doğuşunun olmazsa ol-maz koşuludur. Ancak boş gösteren, sadece eşdeğerlik zincirini temsil ettiği için bir öz-deşleşme noktası olarak işleyebilir (183). Laclau için boş gösteren önceden verili bir tamlığın imgesinden daha fazla bir şeydir. Bu, boş gösterenin her zaman bir boş göste-ren olduğu anlamına gelmektedir. Zira bu boş gösteren, halkın farklı tikelliklerle be-ra-ber ve belli talepler eşliğinde; bu taleplerin eşdeğerlikler zinciri şeklinde eklemelenmesi ve nihayetinde tikellikleri yok etmeyen bir bütünlüğün adı haline gelmesinin koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç, eş-değerlikler zincirini oluşturan popüler talep-lerin çoğulluğu içindeki karmaşıklığı da ge-reksinir. Ona göre bu karmaşa, hareketin ra-dikal heterojenlik boyutunu oluşturur. Bura-da karşımıza çıkan ve bütünün içinde nite-liklerini kaybetmeden var olan kısmi cisim-leşmeler, hegemonik pratiklerin aldığı bi-çimler olarak kavranmalıdır. Toplumun de-vinimi nedeniyle zaten, popüler kimlikler ve talepler sürekli yer değiştirir. Bu yer de-ğiş-

tirmeler nedeniyle belli bir hareket, homojen olmak yerine, heterojen bir karmaşaya sahip olmalıdır. Bu heterojen karmaşa, o hareketin hegemonik performansını artıran en temel unsur olarak düşünülmelidir.

Bu noktada hareketin somut hayata geçi-rilebilirliği sorunu ile karşı karşıya gelmek-teyiz. Laclau bu noktada temsil meselesine geçmektedir. Temsil meselesi modern liberal siyaset biliminin kavramsal araçlarının aç-mazlarıyla karşı karşıya getirir bizi. Zira öte-den beri parlamenter demokrasiye mesafeli yaklaşanların özledikleri sistem, doğrudan yönetimin hakim olduğu Yunan site devlet-leridir. Burada siyasal bedenin halktan dev-redilen yetkiyi nasıl kullanacağı sorunu or-taya çıkar. Bu sorun, aynı zamanda herhangi bir siyasal strateji içinde, siyasal harekete ki-min nasıl liderlik edeceği sorununu berabe-rinde getirmektedir. Laclau halkın siyasal bir özne olarak kuruluşunun koşullarını inceler-ken, buradaki temsil meselesinden yola çıka-rak lider ile kitle arasındaki ilişkinin psika-nalitik çözümlemesine yer verir. Bu çözüm-leme, bize hem liderle kitle arasında hem de halk içindeki tikel unsurların birbirlerinin talepleri arasında ortaya çıkacak olası özdeş-liğin ipuçlarını ve koşullarını çıkarsamayı sağlamaktadır.

Laclau, bu özdeşliğin çözümlemesini ya-parken Freud'un *Kitle Psikolojisi* adlı eserin-deki kavramsallaştırmalardan yararlanmak-tadır. Bu özdeşliğin nasıl bir ilişki olduğunu çözümleyen Freud'un ego ve ego ideali ara-sında kurduğu ilişkiyi liderle kitle arasında-ki ilişkiye teşmil eden Laclau, liderle kitle

arasındaki bağın libidinal bir bağ olduğuna işaret etmektedir. Ego ile ego ideali arasındaki açık ne kadar az olursa lider de o kadar çok tikel eşitler arasındaki biri olarak yer alabilecektir. Bununla beraber lider siyasal ilişkinin doğası gereği eşitlerden birisi olmasına rağmen, birincisidir de aynı zamanda. Liderin bu konumu temsilin mantığındaki ikili hareketten kaynağını almaktadır. Temsil sırasındaki iki yönlü harekette karar alma yetkisi nihayetinde temsil edende kalmaktadır. Laclau, temsil sırasındaki hareketin temsil edilenden temsil edene ve temsil edenden temsil edilene şeklinde bir seyir izlediğine işaret ederek, hareketin belirleyici unsurunun liderle tikel unsurlar arasında kurulan özdeşlik olduğunu anımsatmaktadır. Bu özdeşlik ilişkisi kelimenin tam anlamıyla “özdeşlik” olacağı için, tam olarak halkın yetki devri gibi de algılanmamalıdır. Zira Laclau'nun yaklaşımına göre, lider “eşitler arasındaki birinci” olması hasebiyle, zaten “halklığın” unsurlarından biri olarak varlık bulmaktadır. Bu anlamda liderin iradesi, bir anlamda “heterojen bir bütünlük olan halkın tikel unsurlarından birisi” olması nedeniyle aynı zamanda halkın iradesi olarak tasarlanmalıdır.

Laclau'nun liderle halk arasındaki ilişkiye dair yaptığı bu çözümleme, ne olursa olsun liderle halk arasındaki libidinal bağa da işaret etmektedir. Bu duygu yoğunlaşması ve özdeşleşmenin sonucunda ortaya çıkan iktidarın vücut bulduğu beden olarak liderin nevrotik ve psikopatik uygulamalarının nasıl bir kıyım makinesine dönüştüğü hafı-

zalarda hala çok tazedir. Tam da bu hafızadaki yıkıcı anılar taze kaldığı sürece, liderin tikel unsurlardan birincisi olduğu varsayımı gücünü kaybetmektedir. Laclau, bu varsayımını eşdeğerlikler sistemi içindeki zincirin halkaları tanımlamasına dayandırsa da, birincil halkanın popülist hareket sırasında ortaya çıkan libidinal enerjiyi otoriter bir faşizme götürmek için kullanmayacağına hiçbir garanti sunmamaktadır.

Laclau kitabının son kesiminde yaklaşımının geçerliliğini, birinci olarak ortaya çıkmış popülist hareketler, ikinci olarak farklı yaklaşımlar üzerinde deneyerek sınamaktadır. Özellikle Türkiye üzerine yaptığı çözümler dikkat çekici görünmekle beraber çok kısır ve aceleci yorumlar olarak değerlendirilmelidir. Kitabın genel kuramsal tartışmaları içinde Türkiye yorumları açıkça iğreti durmakta, derinlik ve genişlikten yoksun bulunmaktadır. Diğer kitaplarında da sıklıkla yer verdiği Latin Amerika popülist hareketleri ve özellikle Peronist harekete dair değerlendirmeleri çok da yeni şeyler söylememektedir. Kuşkusuz kitabın asli amacı siyasal bir aktör olarak “halkın inşası” ve popülist bir harekette içkin bir aklilik arayışıdır. Bu nedenle Laclau'nun hem Türkiye hem de Latin Amerika popülizmlerine dair değerlendirmelerini de bu arayış çerçevesinden değerlendirmek gerekmektedir.

Laclau için kurucu olan emek ve sermaye arasındaki diyalektik ilişki değil, popüler taleplerin heterojen çoğulluğudur. Bu çoğulluğu üreten şey ise toplumsal antagonizmalardır. Çünkü Laclau diyalektik ilişkiyi aynı

toplumsal uzam içindeki farkların ötekileştirilmesi olarak kavrar. Bu ise toplumsal alanda ortaya çıkabilecek radikal bir olumsuzlaşmanın önünü kesen bir ilişkidir. Örneğin Laclau'nun kurucu unsur olarak kavramsallaştırdığı heterojen antagonizmalarda farklar arasındaki ilişki "A-B" arasındaki ilişkidir. Bu ilişki sırasında her tikel unsur neyse o olarak kalır ve süreç içinde kendi yer aldığı uzamın dışına çıkmaz. Her unsur kendi yer bulduğu uzam içinde kalarak, başka popüler taleplere eklenir ve hegemonik performansın bir parçası olarak mücadeleye katılır. Zizek'in önelediği diyalektik ilişki ise, aynı uzamın varlığını öngörür. Bu ilişki "A-A olmayan" arasındaki ilişkidir. Burada nihai hedef, farkların aynılık içine yerleştirilmesiyle bir homojenliğe erişmektir (Laclau, 2006; Zizek, 2006).

Bu yaklaşım, kuruculuk rolünü, "halk" gibi kapsayıcı ve hegemonik bir unsurdan ziyade, Laclau'nun gene halkın tikel unsurlarından birisi olarak kavramsallaştırdığı "sınıf" kategorisine verir. Burada işçi sınıfının çıkarları tikel olmaktan çıkıp evrensel mertebesine erişme kapasitesi taşıdığı için kurucu misyonu yüklenir. Toplumsal uzamdaki diğer popüler talepler, işçi sınıfının tikel/evrensel taleplerine eklenilerek varlık bulabilirler. Ancak Laclau, Marksist literatürdeki postulatlardan birisi olarak tanımladığı bu varsayımı çok da geçerli görmemektedir. Ona göre halkın kolektif bir aktör olarak inşası, popülizm kavramını çeşitli toplumsal hareketlere ve fenomenlere taşımakla mümkündür. Bunun için Laclau, herhangi

bir popüler talebin politik olmayabileceği varsayımını devre dışı bırakır. Tüm popüler talepler ekonomik temelli olmak zorunda değildir. Bu taleplerin kelimenin tam anlamıyla "talep" olması yeterlidir politik niteliğini kazanması için.

Laclau'nun kurmaya çalıştığı siyasal proje soyutlama düzleminde çok üretken ve orijinal bir kurgu gibi dursa da, somut düzlemde nasıl karşılığını bulacağı belirsizdir. Bunun yanında, Laclau belki de tüm popülist hareketlerin nihai arızası olarak karşımıza çıkan, hareketin otoriter bir faşizme dönüşme ihtimalinin nasıl bertaraf edileceğine net bir yanıt vermekten uzak görünmektedir. Kitabının "son değiniler" bölümünde, yaklaşımının özgüllüğünü daha açık hale getirebilmek için kıyasladığı üç farklı yaklaşımdan ikisine bizim getirdiğimiz iki eleştiriyi de getirmektedir. Laclau için Zizek, popüler talepleri/kısmi mücadeleleri "sistemin parçası" olarak kavradığı için, mücadele alanından kovan ve bu nedenle nihai amacı farklılıkların biraradalığını sağlamaktan ziyade, homojen bütünlüğe erişmek olan bir isimdir. Tam da bu nedenle Laclau, Zizek'in siyasal kurgusunu hegemonik değil, otoriter olarak değerlendirmektedir. Zira Zizek, tikel evrensel olarak kavrama ve kuruculuğu evrensel olma iddiası taşıyan tikele yükleme eğilimindedir. Oysa Laclau'ya göre evrensel mutlak olarak verili değil, sürekli tikelin geçtiği yerde bıraktığı boşlukta geçici olarak kurulan bir "yok-bütünlük"tür. Bu "yokluk", popüler talepleri birbirine dikişleyen boşluğun adıdır aynı zamanda. Zira Lac-

lau'ya göre özne de sürekli bir "boşluk/arzu" içinde kurulur. Bu boşluk, özneyi popüler bir harekete seferber eden bir işlev görür. Ama bu boşluk hiçbir zaman mutlak olarak doldurulamaz. Bu doldurulamazlık, popüler taleplerin sürekli ve bu nedenle politik olmasını sağlayan ve farklı popüler talepler arasındaki ilişkiyi kuran bir unsurdur. Bu yaklaşımını Laclau öznenin çok-kimlikliliğine vurgu yaparak güçlendirir. Bunun için örneğin Irak'taki direnişçilerin aynı anda "Sünni, Şii, Arap, Müslüman" olduklarını hatırlatır. Burada popüler taleplerin kavram olarak içi ne kadar boş olursa, talebin politik olarak o boşluğu doldurma kapasitesi o kadar fazla olacaktır. Bu olasılık büyük ölçüde konjonktürel olarak ve kendiliğinden ortaya çıkar.

Laclau, Michael Hardt ve Antonio Negri'nin günümüz imparatorluk düzeni karşısında konumlandıkları ve imparatorluğun "mezar kazıcıları" (2003) olarak tanımladıkları "çokluk" kavramı ile kendi "halk" kavramı arasındaki görece benzerliğe de işaret etmektedir. Laclau, Hardt ve Negri'nin bütün toplumsal mücadelelerin bağlantısız da olsa çokluk içinde kurulduğu iddiasına temelden karşı çıkarak, kendi kavramsallaştırdığı "popüler taleplerin eklemleyici kapasitesi"nin politik kuruculuğu işlevinin altını çizmektedir. Ona göre, Hardt ve Negri'nin Spinoza'dan devraldıkları içkinlik kavramının öngördüğü *conatus* (girişim) yaklaşımı, aşırı iyimser ve abartılı görünmektedir. Zira burada Hardt ve Negri, insanların temelde imparatorluğun kuşattığı haleye terk ederek

karşı çıkacakları varsayımına yaslanmaktadır. Ancak Laclau bu varsayımı insanların her durumda karşı çıkmayabilecekleri, bazı zamanlarda taraf olabilecekleri varsayımını ekleyerek itiraz etmektedir. Bu yaklaşım Laclau'ya göre aynı zamanda Hardt ve Negri'nin imparatorluk içerisindeki mücadelelerin önemini azaltma eğiliminde olduklarının da bir göstergesidir.

Bu iki itirazın yanında Laclau'nun en temel itirazı ise, *İmparatorluktan* çokluğun iktidarına götürecektir herhangi bir kırılmaya dair net bir görüşün ortaya çıkamadığıdır. Yani Laclau'nun gözünde, Hardt ve Negri'nin siyasal kurgusunun hayata geçebilir bir yanı bulunmamaktadır. Aslında Laclau'nun iki yazarın siyasal kurgusuna getirdiği itirazı, kendi siyasal kurgusuna da getirmek mümkün görünmektedir. Üstelik, Laclau'nun siyasal kurgusu sadece hayata geçirilebilirlik arzısı değil, aynı zamanda "halkın politik" kuruluşunun her durumda "hayırlı bir gerekçe" için/adına kurulacağı gibi bir aşırı iyimserlik arzısı da taşımaktadır. Burada sağ popülizmle sol popülizmin birbirinden çok kolay bir şekilde ayrıştırılamazlığı sorunu karşımıza çıkmaktadır. O zaman halkın "halklaştırılması"nın her durumda hayırlı şeylere hizmet edeceği varsayımı da boş çıkmış olmaktadır.

Laclau'nun kitabı Türkiye politik konjonktürü açısından da önemli bir dönemde yayımlanmıştır. Daha önce de vurguladığımız gibi, Laclau'nun popülist hareketi üreten en temel unsur olarak kavramsallaştırdığı "popüler talep" in çoğulluğu meselesi, her

zaman o hareketin sol radikalizme vesile olacağı gibi bir iyimserlik taşımaktadır. Ancak Türkiye siyaseti içinde son dönem seçimleri ve seçimlerin ardından ortaya çıkan tartışmalarla beraber gelinen süreçte Kürt sorununun aldığı durum ve bu duruma verilen toplumsal tepki (Ekim ayı içinde ardarda gelen şehit haberlerinin ardından ortaya çıkan toplu bayrak asma histerisi), halkın kuruluş mantığının her zaman sol radikalizme değil de muhafazakâr bir içe kapanışa da vesile olabileceğini ortaya koymaktadır. Zira son seçimler, ağırlıklı olarak iktidar partisi ve pek çok siyaset yorumcusu ile seçim analisti tarafından da halkın iradesinin tecelli ettiği ve AKP'nin halkın diline yakınlaşmasının sonucu olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bunun yanında şu andaki muhalefet partisinin en yetkili ikinci kişinin seçimin ardından yaptığı “halkın seçimi rasyonel değil” yorumu da unutulacak gibi değildir. Popülizm, böylece bir siyasal partinin başarı gerekçesi olurken, diğer siyasal partinin başarısızlığını gizlemesi için aşağılanan bir siyasal yaklaşım olarak kavranabilmektedir. Sonuçta Laclau'nun “boşluğun söylemsel üretimi” olarak kavramsallaştırdığı “halkın inşası”nın siyasal hareketler açısından nasıl araç haline gelebildiği de ortaya çıkmaktadır.

Laclau'nun kitabı, soyutlama düzleminde yürüttüğü tartışmalar açısından üretken, ufuk açıcı ve “popülizm”e yüklenen mutlak pejoratif anlamı ters yüz eden sıra dışı düşünceler içermektedir. Ancak aynı zamanda kitap, içinde yürütülen ve kavramsallaştırı-

lan tartışmaların nasıl hayata geçeceğine, hayata geçmesi halinde ortaya çıkabilecek arızaların nasıl bertaraf edileceğine dair soruları da yanıtsız bırakmaktadır.

Kaynakça

- Hardt, Michael ve Antonio Negri (2003). *İmparatorluk*. Çev., Abdullah Yılmaz. 5. baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Laclau, Ernesto (2006). “Why Constructing a People is the Main Task of Radical Politics.” *Critical Inquiry* 32 (Summer): 646-677.
- Zizek, Slavoj (2006). “Against the Populist Temptation.” *Critical Inquiry* 31 (Spring): 551-574.

İran Sineması'nda Kadın:

Kadın Temsili ve Kadın Yönetmenler

Fatin Kanat (2007)

Ankara: Dipnot.

199 sayfa.

Özgür Yaren

İranlı yönetmenler, 90'ların ikinci yarısından bu yana uluslararası sinema çevrelerinde filmleriyle seslerini duyurmaya başladılar. Sansür ve desteği içeren yoğun olarak düzenlenmiş resmi sinema siyaseti, ülkede uygulanan katı giyim kuralları, finansal koşulların benzerliği gibi birçok etkenin birbiri-ne benzettiği bu filmler kısa sürede İran Sineması'na jenerik değer kazandırdı. Öyle ki bugün bir "İran filmi", kadın oyuncuların kamera önünde olduğu ilk sahneden, sıklıkla kullanılan halk müziğinin tonlarından, en aykırı ve muhalif örneklerinin bile ruhuna sinmiş ödünsüz ahlaklılığından teşhis edilebilir. Çok sayıda İranlı sinemacının ürettiği onlarca sanat filminin, beraberinde toplumsal eleştiri içeren bir dizi anlatı sineması örneğiyle uluslararası film festivallerinde yarattığı İran Sineması jeneriği, aslında İran'da üretilen filmlerin çok küçük bir bölümünü kapsar, dahası ilgi eksikliği ya da sansür nedeniyle yerli seyirciye ulaşamaz. İran'daki bu ikili yapı (uluslararası pazar için festival filmleri, yerli pazar için ticari filmler) başka ülkelerde karşımıza çıkan birçok benzerinden daha belirgin biçimde ulusal sinema imgesinin sorunlarını ortaya koyması açısından ilgi çekicidir.

Uluslararası festivallerde ülkenin olumsuz imgesine rağmen (ya da doğrudan bu imgenin yarattığı ilginin yardımıyla) hızlı bir tanınırlık kazanan İran Sineması jeneriği, Batı'da, özellikle ABD'de ve bu arada ülkemizde İran'daki sinema pratiklerine yönelik ilgiyi doğurmuştur. Bu ilgi sonucunda, son on yılda Fatin Kanat'ın yeni yayımlanan çalışmasıyla birlikte Türkçe'de İran Sineması'na ilişkin beş kitap yayımlanmıştır. 1998 yılında yayımlanan Cihan Aktaş'ın çalışması, İran sinemasıyla ilgili ilk Türkçe kaynaktır.¹ Bu çalışmayı 2004 yılında Hamid Dabaşı'nın İngilizce'den çevrilerek yayımlanan² ve 2006 yılında Mahrokh Shirin Pour'un Türkçe olarak kaleme aldığı,³ İran Sineması'nı kronolojik olarak ele alan kitaplar izler. 2007 yılında ise Richard Tapper'in çoğunluğu İran kökenli araştırmacıların İngiliz dilinde yayımladığı makalelerden oluşan derlemesi⁴ çevrilip yayımlanmıştır.

Türkçe'de yayımlanan, İran Sineması'yla ilgili kitapların sonuncusu olan Kanat'ın çalışması, daha önceki kronolojik sinema tarihi ya da derleme çalışmalarından farklı olarak İran Sineması'nı özgül bir bağlamda, kadın sorunu çerçevesinde ele almaktadır. Daha önce yüksek lisans tezi olarak sunulan çalışma iki ana bölüm ve röportajlardan oluşan bir ek bölüm olarak tasarlanmıştır.

İlk bölüm, ortalama okuyucuyu önde gelen kadın sinemacıların filmlerinden hareketle İran Sineması'nın kadın sorunu çerçevesinde ele alındığı ikinci bölüme hazırlamak üzere tasarlanmıştır. Bu niyetle pek çok farklı olgu ve sorun sınırlı özetler halinde ele

alınmıştır. İran'ın yakın siyasal tarihi, ulusal bir sinema örneği olarak ele alınan İran Sineması'nın tarihi ve her iki tarihsel süreci dramatik biçimde ayıran 1979 devrimi, devrim sonrası rejimin sinema siyasası, kadına yönelik ayrımcı yasa ve uygulamalar, önemli birkaç erkek sinemacının filmlerindeki kadın imgesi gibi birçok farklı konu, serbest bir üslupla günümüz İran'ına ve bu ülkedeki sinemasal pratiklere ilişkin izlenimler halinde bir araya getirilmiştir.

İkinci bölümde Tahmineh (Tehmine) Milani, Rahşan Bani Etemad, Samira Makhmalbaf (Mahmelbaf) gibi uluslararası tanınırlığa sahip yönetmenlerin de yer aldığı sekiz kadın sinemacının İran özelinde kadın sorununa ilişkin görüşleri, sinemasal pratikleri ve anlatılarındaki kadın temsilleri ele alınmaktadır.

Kanat'ın başlıca derdinin, İran'da kadınların rejimin yasaları, uygulamaları ve yerleşik toplumsal düzen nedeniyle her alanda maruz kaldıkları baskıyı ve ayrımcılığı ortaya koymak olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın yönetmenler ve filmleri üzerine kurgulanan bu bölümünde, kadın sinemacıların yaptıkları ve genel olarak devrim sonrası İran Sineması'ndaki kadın temsilleri ele alınırken sinema, hem rejimin birçok kısıtlama ve engelle (özellikle örtünmeye ilişkin kurallarla) baskısını somutlaştırdığı bir düzlem hem de kadınların kendilerine yönelik baskı ve ayrımcılığa karşı bir direniş alanı olarak ortaya konulmaktadır.

Kanat, devrim öncesi sinemada kadınların kendilerine yeterince yer bulamadığını,

erkeklerin tekelinde olan filmsel anlatılarda kadın karakterlerin ya kurban ya da baştan çıkartıcı (*femme fatale*) olarak betimlendiğini kaydeder. Devrimin ardından özellikle kadınlara yönelik birçok kısıtlama ve yasak devreye girer. İlk kadınlar bütünüyle bu alandan çekilmek zorunda bırakılırlar. Daha sonra yalnızca rejimin izin verdiği rollerle (iyi bir eş ve anne) temsil edilirler. Ancak Kanat, özellikle devrim sonrası dönemde kadınların sinemada her türlü kısıtlamaya rağmen hem sinemacı hem film kahramanı olarak varlığının arttığını ve filmlerde yer verilen kadın kahramanların giderek daha bağımsız, aktif ve güçlü olarak betimlendiğini belirtir. Bu dönüşüm sonucunda sinemanın kadınlar için nasıl bir direniş alanı olarak kullanıldığını ortaya koymak üzere Kanat, anlatı içindeki kadın temsilleriyle birlikte kadın sinemacıların mesleklerini sürdürürken karşılaştıkları engelleme ve zorlukları ele alır. Kadın sinemacılar ve sinemadaki kadın temsilleri, Kanat'ın kendi gözlemlerine de yer verdiği serbest üslubuyla bir araya gelir. Bu çalışma için İran'a giden, Tahmineh Milani gibi önemli sinemacılarla kişisel röportajlar gerçekleştiren yazarın araştırma sürecini kişisel bir deneyim olarak yaşadığı ve çalışmasına yansıttığı görülmektedir. Bu deneyimin izleri Kanat'ın satır aralarındaki kişisel yorumlarında, yüz yüze geldiği sinemacılara yönelttiği sorularda ve görüştüğü isimlerle birlikte yer aldığı fotoğraflarda görülebilir.

Kanat yer yer araştırmacılarından beklenen mesafeli ve nesnel görünümlü dilsel tavrın sınırlarının dışına çıkmakta, araştırma eyleminin doğal sonucu olan ancak mahrem ka-

bul edilerek araştırma metninin dışında bırakılmaya çalışılan kişisel deneyimlerini açığa vurmaktadır. Bu biçim, akademinin geleneklerini sorgulamak, araştırmacının bilimsel bir etkinliğe sızmasını belki de asla engelleyemeyeceği kişisel deneyimlerini *pseudo* nesnel bir dilin ardına saklamaksızın, dürüstçe ortaya koyabilmesini ciddi bir alternatif olarak değerlendirmek için bir araç olabilir.

Anglosakson kökenli bilginin ezici ağırlığı karşısında, Latin abecesinden başka bir abece kullanan uluslardan alınan özel adların Türkçe'de söylendiği gibi yazılacağına ilişkin kurala uymak giderek zorlaşmaktadır. Türkçe metinlerde transliterasyon (sözcüklerin başka abecelerden çevrimi) giderek daha fazla İngilizce yazım kurallarına göre düzenlenmektedir. Kanat'ın çalışmasında da kimi zaman Türkçe (Rahşan, Kiyarustemi, Muh-sin), kimi zaman İngilizce transliterasyona uyulmuş (Makhmalbaf, Ghobadi), bazı durumlarda metnin farklı yerlerinde Türkçe ve İngilizce transliterasyon kullanılmıştır (Derahşahdeh/Derakhshandeh).

İran Sineması'nda Kadın, ihmal edilebilecek biçimsel aksaklıklarına karşın hem içerik hem üslup açısından özgün ve bilgilendirici bir çalışmadır. Bu alanda verilmiş ilk çalışma olmasının yanı sıra özellikle röportajlar yoluyla, uluslararası seyirciler arasında sahip olduğu ünle karşılaştırıldığında hakkında pek az şey bilinen İran Sineması ve genel olarak İran hakkında yazarının ülkeye yaptığı yolculuk sırasında yaşadığına benzer biçimde “ön imaj” parçalanmasına yol açmayı vaat etmektedir.

Dipnotlar

- Aktaş, Cihan (1998). *Şarkın Şiiri İran Sineması*. İstanbul: Nehir; (2005) İstanbul: Kapı.
- Dabaşı, Hamid (2004). *İran Sineması: Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*. Çev., Barış Aladağ, Begüm Kovulmaz. İstanbul: Agora Kitaplığı. (*Close Up Iranian Cinema: Past, Present and Future*, 2001)
- Pour, Mahrokh Shirin (2006). *Tarihsel Gelişimin Işığında İran Sineması*. İstanbul: Es Yayınları.
- Tapper, Richard (2007). *Yeni İran Sineması*. Çev., Kemal Sarısözen. İstanbul: Kapı. (*The New Iranian Cinema*, 2002)